

РОЗДІЛ VI

ПИТАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(477) «17/19»

С.В. Таранець
(м. Київ)

СТАРООБРЯДЦІ-БІГЛОПОПІВЦІ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ

У статті досліджується еволюція біглопопівщини у XVIII — на початку ХХ ст. Доведено, що в процесі розвитку ця конфесія отримала умовний поділ на толки. Після заснування Білокриницької ієрархії кількість біглого священства в Росії різко скорочується, що стало основним фактором переходу старообрядців у Білокриницьку ієрархію.

Ключові слова: старообрядство, біглопопівщина, попівці, Білокриницька ієрархія, згоди.

В статье исследуется эволюция беглопоповщины в XVIII — начале ХХ вв. Доказано, что в процессе развития эта конфессия получила условное деление на толки. После учреждения Белокриницкой иерархии количество беглого духовенства в России резко сокращается, что и становится основным фактором перехода старообрядцев в Белокриницкую иерархию.

Ключевые слова: старообрядчество, беглопоповщина, поповцы, Белокриницкая иерархия, согласия.

The article explores the evolution of the Beglopopovtsy denomination from the 17th century to at the beginning of the 20th century. It proves that during the process of development this denomination has been divided into religious groupings for the purposes of convenience. After the establishment of the Belaya Krinitsa hierarchy, the quantity of fugitive clergy in Russia decreased sharply, which became the most important factor for the transition of Old Believers into Belaya Krinitsa hierarchy.

Keywords: Old Belief, Beglopopovtsy, Popovtsy, Belaya Krinitsa hierarchy, religious groupings.

Після розколу Російської Православної Церкви на боці старообрядців не залишилося жодного єпископа, котрий міг би рукопокладати священників для старовірів. Частина противників реформи патріарха Никона, яка після винищення духовенства старого рукопокладання та за відсутності власного єпископату ввела в практику прийняття від панівної Церкви духовенства нового

ставлення, їх стала називати попівцями, або біглопопівцями. Знавець історії та культури старообрядства П.І. Мельников-Печерський попівщину не називав ерессю, а відносив її до розколу¹. Він зазначав, що в Росії попівщина становила виключно російський народний розкол без іноземних елементів. Розкол російської Церкви головно був спрямований проти авторитарної особистості патріарха Никона, його нововведень у церковне та цивільне життя російського суспільства, проти західного впливу на російську національну культуру.

Радянська історіографія визнавала, що попівщина в незмінному вигляді зберегла всі обряди й таїнства, які були притаманні руському православію. Історики вказували на фактичну ліквідацію Петром I соборності РПЦ, на її зрощення з державними структурами. Водночас у старообрядстві інститут Церкви був відокремлений від держави впродовж всієї її історії².

Попівщина достатньо умовно поділялася на толки. Вони відрізнялися один від одного кількістю поклонів на спитимію за один і той самий гріх, написами на хресті, прийомами кадіння, миропомазання, матеріалом використання церковного начиння тощо. Зазвичай та чи інша попівська течія отримувала назву від імені лідера віросповідної групи (авакумовщина — від імені вождя старообрядців Авакума Петрова; дияконівщина — від імені нижньгородського диякона Олександра, епіфаніївщина — від імені єпископа Єпіфанія, який перейшов на бік старообрядців), назви скитів (софонтієвщина — від імені настоятеля скиту Софонтія, Керженець, Нижньгородщина), місцевості (ветківська згода — Ветка, Могильовська губернія, Білорусь); чорнобильці — від місцевості навколо м. Чорнобиля Київської губернії) чи важливої події, яка відбулася в старообрядському середовищі (перемазанщина — Рогозьке кладовище, Москва).

У назвах старообрядських толків простежується еволюція попівщини. Коли занепадає один центр, народжується інший, а разом з ним виникає нова назва толку.

Перший офіційний поділ старообрядців по толках було здійснено державною владою в 1830 році. Усі віровчення, зокрема й сектантські, поділялися на дві категорії: шкідливі й менш шкідливі. Однак законодавство замовчувало, для кого саме шкідливі ці конфесії: для держави, панівної Церкви чи народу, — так само як і не вказувало воно, у якому саме плані вони шкідливі: політичному, релігійному чи будь-якому іншому. Згідно зі встановленою класифікацією, старообрядці та сектанти були поділені на п'ять груп: 1) старообрядці, що приймали священство; 2) старообрядці, які не приймали священства, але поклонялися іконам; 3) духоборці, молокани та іконоборці, які не визнавали духовенства й не поклонялися іконам; 4) суботники та 5) скопці³. Дещо пізніше цю класифікацію було змінено. Кількість пунктів складалася із чотирьох, другий пункт був поділений на два підпункти. Залежно від цього класифікація набула такого вигляду: 1) старообрядці, що приймали священство; 2) безпопівці а) які визнавали шлюб і молилися за царя; б) які не визнавали шлюбів і не молилися за царя; 3) молокани, духоборці, іконоборці та суботники; 4) скопці, хлисти, шалапути та ін.

Одним з найрозповсюдженіших толків біглопопівства була дияконова згода, заснована на початку XVIII ст. на р. Керженець вихідцем із багатой родини

Т.М. Лисенінім. А. Катунський зазначав, що ядро цієї згоди становили заможні верстви старообрядського населення й означений факт обумовив виваженість цієї релігійної організації⁴. Представники дияконової згоди утримувалися від різкої критики світської влади й панівної Церкви, визнавали прийнятність для старообрядців виконання цивільних обов'язків, не входили в протиріччя з рештою старовірських конфесій.

Питання про наявність трьохчинної церковної ієрархії почало хвилювати старообрядців відразу після розколу Російської Церкви. Під час никонівської реформи прихильниками древнього благочестя стали чотири російських єпископи: Макарій Новгородський († в 1663 р.), Маркел Вологодський († в 1656 р.), Олександр В'ятський († в 1679 р.) та Павло Коломенський († в 1656 р.). Павло спочатку розкався в переході на бік старообрядців, проте через сім років він знову повернувся в старообрядство, залишивши архієрейську кафедру у В'ятці, яку він обіймав⁵. Павло Коломенський був єдиний із єпископів, хто відмовився підписувати рішення собору 1654 року. Він відкрито виступив проти реформи патріарха Никона, за що був висланий на Північ в Палеостровський монастир, де й загинув за нез'ясованих обставин⁶. (Панівна Церква вважає, що єпископ Павло втратив розум і загинув як нещасна людина.) Никон без дозволу собору одноосібно низпоклав Павла з єпископського сану й заслав його в Хутинський монастир⁷. На соборі 1666 року східні патріархи звинувачували Никона в тому, що він низвів Павла, ігноруючи канонічні правила.

Після того як Никон пішов з патріаршої кафедри, єпископ Олександр В'ятський та Великопермський висловився проти церковної реформи. У 1658 році він відкрито наполягав на її скасуванні. Утім, підкоряючись церковній дисципліні, Олександр вимушений був підписатися під усіма рішеннями церковних соборів, хоча в підзвітній йому єпархії їх проведення всіляко стримував. Олександр підтримував старообрядців, приховував їх від переслідувань, давав переписувати спрямовані проти них секретні урядові розпорядження. На захист «старої віри» він склав «Питання до собору найменшого з архієреїв». Напередодні собору 1666 року в його резиденції було вчинено обшук, унаслідок чого було вилучено твори єпископа, а сам Олександр представ перед Московським собором. Незважаючи на те, що єпископ не зрікся своїх творів на захист старообрядства («Покаянний звиток»), йому простили й повернули на попереднє місце служіння.

Олександр не лише ідейно підтримував старообрядців, але й продовжував давати їм прихисток, надавати важливі секретні документи стосовно боротьби уряду з розколом. Очевидно, не бажаючи бути провідником нового політичного курсу, 8 січня 1674 року він покинув В'ятську єпархію і пішов у Ніколо-Коряжемський монастир, де прийняв схиму під ім'ям Андрія⁸.

Залишившись без єпископату, старообрядці намагаються знайти єпископа, який би погодився перейти на бік старообрядців або виклопотати рукопоставлення на цю посаду вибраної з їхнього середовища кандидатури. Найактивніші пошуки припадають на 20–50-ті роки XVIII ст. Співробітництво поморців з попівцями зайшло так далеко, що в 30-х роках XVIII ст. вигівці разом з

ветківцями відправили своїх агентів «для пошуків єпископа древнього православ'я»⁹.

За сприяння турецького уряду в Криму в старообрядців з'являється цілком законний єпископ Феодосій, поставлений для некрасівців. Властиво в цей час налагоджуються контакти старообрядців з єпископом Єпіфанієм, самозваним єпископом Анфіногеном та єпископом Анфімом.

Єпископ Єпіфаній (Яковлев) народився близько 1685 року в Києві в українській родині. При Київському Богоявленському монастирі він закінчив школу і був пострижений у священноіноки Києво-Печерської лаври, потім став економіком Софійського архієрейського дому, завідував канцелярією київського архієпископа Варлаама (Ванатовича). Під час відвідин Козельського монастиря Чернігівської губернії був звинувачений у крадіжці з його казни 240 руб., унаслідок чого вирішив втекти за кордон, де на основі підставних грамот львівського єпископа та київського архієпископа отримав хіротонію «бродячого» архієрея.

22 липня 1724 року Єпіфаній був поставлений у єпископи митрополитом Георгієм Яським, після чого написав львівському та волинському уніатському архієреям листи з проханням дозволити йому обслуговувати православні парафії на території Галичини та Правобережної України. Там він уперше зустрічається зі старообрядцями і ставить для них 14 священників та дияконів.

У 1724 році Єпіфанія заарештовують люди архієпископа Варлаама Київського і ув'язнюють у київську тюрму. У 1725 році його відправляють у Петербург, де Синод позбавляє його єпископського сану і навіть чернецтва. Проте в день пам'яті Петра I Єпіфанія прощають і звільняють з-під арешту. Майже три роки він перебував під наглядом на Соловках, звідки під виглядом паломника втік до Києва. Але при спробі втекти за кордон його знову арештовують і відправляють у Михайлівський монастир, який містився в Переяславі. За сприяння тамтешніх ченців він втік у Задніпровську Україну, де його знову схопили й доставили в Київ.

У 1731 році Єпіфанія відправили в Москву. Там у в'язниці він познайомився з московськими старообрядцями, які стали часто його відвідувати. Нарешті, у 1733 році поліція прийняла рішення покарати його батогами й вислати в Соловецький монастир, проте остаточне рішення мав винести Синод. Водночас московські старообрядці вжили всіх можливих заходів, аби рішення по справі Єпіфанія, оминувши рішення Синоду, було якомога швидше виконано. Синод суворіше вирішив покарати пройдисвіта. Його члени прийняли рішення вислати колишнього єпископа на сибірські заводи довічно. Коли з Петербурга прийшло повідомлення, Єпіфанія в Москві вже не було. Московська поліція, як ніколи поспішно, виконувала своє рішення. По дорозі з Москви в Ярославль старообрядці підкупають ямщика й солдатів, що супроводжують єпископа, і 28 травня доставляють Єпіфанія на Ветку.

На Ветці було прийнято рішення перевірити біографію Єпіфанія, тому й відправили послів у Київ, Петербург, Москву та Ясси. Таким чином старообрядцями були зібрані всі біографічні свідчення про Єпіфанія, однак найго-

ловнішим питанням, яке цікавило старовірів, було питання про його хрещення, яке, до речі, так і не вдалося з'ясувати. Потім під головуванням ігумена Власія на Ветці відбувся собор, на якому розглядався чиноприйом Єпіфанія в старообрядство через прокляття ересі.

Незважаючи на те, що ігумен Власій та Варлаам Казанський підтримували Єпіфанія (розраховували отримати від нього архієрейську хіротонію), його не хотіли бачити єпископом на Керженці, у Казані, частково в Москві та Стародубщині.

6 серпня 1734 року на Преображення Господнє на Ветці Єпіфанія прийняли в старообрядство¹⁰. «Виправу» здійснював ігумен Ветківського монастиря Власій. Відтоді Ветка перетворюється в «столицю старообрядства», оскільки лише там служилася літургія. У той час Єпіфаній рукопокладає 12 священників і 6 дияконів, яких розіслали за гарні гроші в різні регіони.

Попри те, що Єпіфаній приєднався до старообрядства, він зовсім не поділяв старообрядських переконань, і достатньо смутно уявляв, чому старообрядці відділилися від офіційної Церкви. Основним мотивом приєднання Єпіфанія до старовірів'я було бажання бути на свободі й поправити своє матеріальне становище (він не знав про рішення Синоду вислати його до Сибіру на каторжні роботи). Водночас ветківці помічали, що Єпіфаній порушує старі церковні статuti під час богослужінь. У середовищі старообрядців його дедалі частіше почали називати «обливанцем», тобто хрещеним обливанням, а не в три занурення. Подальший пошук відомостей про хрещення Єпіфанія був безрезультатний, проте з кожним днем кількість прибічників єпископа зменшувалася. Почався процес відмови від священників його рукопокладання на Стародубщині, Керженці, Казані, Поволжі та Демидівських заводах на Уралі. Послідовники Єпіфанія отримали прізвисько «єпіфаніївці».

У лютому 1735 року полковник Яків Григорович Ситін перейшов кордон і розквартирував свої війська на білоруських землях. Причиною воєнного вторгнення російських військ у межі Польщі були листи Єпіфанія в Київ, з яких у Петербурзі дізналися про його перебування у ветківських старообрядців. Уряд Анни Іоаннівни виходив не так з політичних, як з економічних міркувань, тому вирішив повернути в Росію платників податків. Ще одним приводом вторгнення російських військ у Польщу в 1733 році була смерть польського короля Августа II й почата в цій країні боротьба за владу. Незважаючи на попередження московських старообрядців, вторгнення російських військ на Ветку було несподіваним для старовірів. Лише небагатьом з них вдалося піти на Волинь, Поділля, Молдову та Валахію.

1 квітня 1735 року на Ветку увійшли царські війська. Російськими солдатами були оточені старообрядський монастир та Покровська церква, арештовані єпископ Єпіфаній та інші лідери старообрядства. Солдатами з храмів було винесено все церковне начиння, богослужбові книги та дзвони. У супроводі військ у Росію повернулося близько 40 тис. старообрядців. З Ветки у Клинець (Стародубщина) вивезли гомельську Преображенську та ветківську Нікольську церкви, при яких старообрядці влаштували Ніколо-Пустинський монастир.

(Цей монастир не мав поваги у мешканців околиць. Там проживало 18 ченців та бельців.) Єпіфанія доставили в Київ і в черговий раз ув'язнили в тюрму, де він захворів і помер (похований біля церкви Святого Феодосія Києво-Печерської лаври)¹¹.

У 1712 році прибічники донського отамана Гната Некрасова, який перейшов у Крим за сприяння кримськотатарського двору, намагалися схилити ієрусалимського патріарха Хрисанфа поставити для них єпископа. У 50-х роках XVIII ст. з аналогічним проханням некрасівці звернулися до турецького султана, який наказав кримському православному архієпископу Гедеону рукопокласти в єпископи вибраного козаками ченця Феодосія, що й було виконано під тиском яничар. Так у старообрядців з'явився власний єпископ, який отримав титул Кубанського і Терського, утім, Феодосій довго не затримався на Кубані. Добруджські некрасівці прогнали його за те, що він відмовлявся визнавати грецькі та російські православні храми «повними всякого нечестя та не маючими благочестя»¹². Під загрозою смерті Феодосій зі своїми прибічниками вимушений був покинути Добруджу й переселитися на берег Дністра, заснувавши там старообрядську слободу Маяки. Не давши продовження старообрядській ієрархії, він помер. Жителі Маяків вважали Феодосія святим, вони благоговійно вшановували його могилу¹³. Отже, старообрядці не змогли оцінити того, що легко далось, і дуже швидко втратили цілком законного архієрея, який мав можливість відновити старообрядську трьохчинну ієрархію вже в середині XVIII ст.

У 1751 році в слободі Злинці (нині — м. Новозибків Брянської області, Росія) церкву в ім'я Різдва Христового обслуговував біглий священник Патрикій, який висловив пройдисвіту Анфіногену думку про необхідність відновити в старообрядстві правильного єпископа. (Анфіноген — виходець з дворянської родини, він називав себе священноіноком.) Важливо відзначити, що за кордоном майже всі старообрядці хотіли мати свого єпископа. У 1745 році із Стародубщини в різні кінці розсилалися листи з проханнями відшукати правильного архієрея¹⁴.

У 1750 році його пошукам багато сприяв орловський купець Ф. Г. Суслов, який, перебуваючи в Борсківі (Поділля), особисто зустрічався з Анфіногеном і дуже зрадів, коли дізнався, що той — російський єпископ і хрещений у три занурення. Анфіноген пропонував навіть передати Патрикію архієрейську хіротонію, проте зибківські старообрядці, аби не бути обманутим, вирішили навести довідки про його особу.

У 1750 році на прохання місцевих старообрядців Патрикій послав Анфіногена в Борсків, розташований на річці Південний Буг. На Поділлі попівці давно хотіли замість каплиць мати хоча б одну церкву. Коли ж Анфіноген заявив, що в нього є антиминос для освячення церкви, то борсківці збудували храм, який пройдисвіт «освятив» в ім'я Знамення Пресвятої Богородиці. Шукати архієрейської хіротонії в будь-якого єпископа в Анфіногена не вистачало коштів, тому він вирішив стати самозваним єпископом. Скориставшись нагодою (сповідь заїжджому через Борсків священнику), він повідомив, що є єпископом

Лукою і що отримав архієрейську хіротонію від митрополита Антонія Сибірського.

Чутки про новоявленого єпископа швидко поширилися не лише Поділлям, але й Молдовою. Воліючи мати в себе єпископа, з Мануйлівки в Борсків старообрядці відправили делегацію, члени якої кликали «єпископа» до себе. Доходило навіть до бійки між борсківцями та мануйлівцями, оскільки старообрядці Борскова не хотіли віддавати єпископа. Однак Анфіноген невдовзі дізнався, що Патрикій послав у Петербург і Москву спеціальних людей для збору інформації про його особу. Злякавшись результатів слідства, він змушений був переїхати до Молдови. У Яссах його представили молдавському господарю та місцевому митрополиту. Він отримав від них грамоту, яка засвідчувала його єпископське достоїнство.

У процесі розгляду з'ясувалося, що Анфіноген зовсім не єпископ, а ієродиякон Амвросій, який виконував обов'язки ключника в Ново-Ієрусалимському монастирі, де розбазарив майно і втік до закордонних старообрядців. Коли свідчення про самозванство Анфіногена дійшли до молдовського господаря, він розпорядився спіймати й повісити пройдисвіта. Анфіноген поспішно залишає Молдову й перебирається на Буковину, а звідти знову пробує повернутися в Борсків, але там старообрядці погрожували утопити його в Бузі.

У 1753 році, бажаючи зберегти життя, Анфіноген переїхав у Кам'янець-Подільський, де прийняв католицтво і поступив на службу в місцевий гарнізон. Освіта, зібраний у старообрядців капітал та вдалий шлюб сприяли його зближенню з єзуїтами та впливовими польськими дворянами. У середовищі поляків від добився визначних успіхів на військовій службі.

Не увінчалися успіхом діяння так званого архієрея Анфіма, який став претендувати не лише на духовне, але й на світське лідерство в старообрядському світі, вступаючи в суперечки з некрасівською старшиною.

Анфім — архієпископ Кубанський і Хотинської раї, народився на Дону, здобув належну духовну освіту, непогано знав Святе Письмо та церковний статут. Наприкінці 20-х років XVIII ст. він поступив у Кременський монастир Облaсті Війська Донського, де був висвячений у священноіноки. У кінці 40-х років Анфім прийняв схиму в одному зі старообрядських скитів. Потім був спійманий поліцією, засуджений та відправлений на каторжні роботи. На шляху до Сибіру йому вдалося втекти. У 1750 році Анфіма знову спіймали й посадили під арешт в одній з московських в'язниць, де він познайомився з багатою московською дворянкою, яка допомогла йому втекти в Польщу.

На Ветці Анфім заявив старцям, що має архієрейську хіротонію, отриману в Росії, проте ветківські отці, навчені досвідом з Єпіфанієм, не поспішали визнавати архієрейство Анфіма. Часті суперечки між ним та ветківцями стали причиною його виходу в одну зі спустошених царськими військами ветківських слобід, де власник гомельського помістя князь Чарторийський відвів йому землю під облаштування чоловічого та жіночого монастирів в урочищі Боровиця.

У чоловічому монастирі Анфім стає ігуменом, у жіночому монастирі це місце займає московська бариня, яка отримала в чернецтві ім'я Єлизавети. Жага

до влади породила в нього бажання будь-якими засобами отримати архієрейський омофор. Він почав називати себе «названим єпископом», тобто єпископом, який міг діяти по-архієрейськи, але без права рукопокладати священників та дияконів.

У 1752 році Анфім звертається за хіротонією до лжеєпископа Анфіногена, який, отримавши від нього значну суму грошей, погоджується «поставити» Анфіма в єпископи. Через загрозу викриття Анфіноген відмовляється їхати до Ветки, але погоджується здійснити заочну «архієрейську хіротонію» в слободі Борскові. Загалом аналогічні приклади православна Церква вже мала. Анфім ставив у приклад єпископа Федима, який через гоніння заочно рукопоکлав Георгія в єпископи Нової Кесарії¹⁵. Виконання задуманого було намічено на 11 квітня 1753 року. У цей день в Боровиці Анфім самостійно поклав на себе архієрейський одяг і як єпископ поставив священника і диякона. Проте невдовзі до нього дійшли чутки, що в той час, коли він покладав на себе архієрейський одяг, Анфіноген не те що не служив, він навіть утік у Кам'янець-Подільський і став там польським жовніром.

Услід за Анфіногеном Анфім особисто відправляється на Поділля й Буковину, намагаючись розшукати «єпископа», який його обманув. У 1753 році в слободі Вітрянці від засновує новий старообрядський монастир, а в Молдові намагається отримати архієрейство від митрополита Мисаїла Яського, котрий перебував на спокої. Проте той радить йому звернутися до правлячого архієрея. Обманом Анфіму вдалося отримати в Мисаїла грамоту про його заочну хіротонію, на підставі якої митрополит Данило Браїльський здійснює над Анфімом обряд рукопокладання, у такий спосіб підкріпивши його нездійснену хіротонію. Данило благословив Анфіма управляти духовними справами буковинських старообрядців. Водночас Анфім встиг випросити в турецького уряду фірман на будівництво церкви у Вітрянці (Буковина), маючи на меті перетворити це поселення в митрополію липован. Аби підпорядкувати своїй владі старообрядців, він заборонив священнодіяльність попів, поставлених Анфіногеном.

У 1753 році до Анфіма з'явилися посли від кубанських козаків, які привезли йому запрошення кримського хана ввіддати Кубань, освятити там старообрядські церкви і поставити для них священників. Анфім прийняв пропозицію кубанців. У Криму він відвідав резиденцію православного архієпископа Гедеона, що викликало негативну реакцію місцевих старообрядців, які вбачали в зближенні з православним духовенством порушення «старої віри». Гедеон дав Анфіму грамоту, у якій передав у його відання всіх старообрядців, які мешкали в ханстві. У Бахчисараї Анфіма прийняв з великими почестями кримський хан. На Кубані він рукопокладає двох єпископів, засновує новий монастир, ставить священників, але, незважаючи на свою бурхливу діяльність, йому не довелося довго там жити. Між єпископом та козакою верхівкою виник конфлікт, який був пов'язаний із втручанням єпископа у світські справи козаків.

Звинувачуючи Анфіма в никонианстві, козаки намагалися спалити всі освячені ним церкви. Анфіму довелося тікати з Кубані, але рукопокладені ним єпископи продовжували діяти в цьому регіоні. У 1754 році він повернувся у

Вітрянку, перед цим відвідавши Ветку, на зворотному шляху з якої (в Житомирі) був заарештований католицьким єпископом, але за клопотанням місцевих старообрядців випущений на свободу, а потім відправився далі в Бессарабію. Його запросили до себе некрасівці на місце визнаного єпископа Феодосія.

У Добруджі Анфім освятив для некрасівців церкву, поставив потрібну кількість священників та дияконів. Некрасівці запропонували йому титул «архиєпископа всього старообрядства», який Анфім прийняв, облаштувавши в Славі старообрядську митрополію. Передбачалось, що влада митрополії поширюватиметься на старовірів Кримського ханства та Османської імперії¹⁶. З цього приводу 20 квітня 1755 року у Славі було скликано собор старообрядців, на який прибув, зокрема, і єпископ Феодосій. Була отримана згода кубанських єпископів.

Проте й тут Анфіму не вдалося знайти спільну мову з некрасівцями. Своїми зверхніми вчинками він хотів підпорядкувати собі отаманів, тому й викликав проти себе загальне невдоволення. Репутацію єпископа псували також його зв'язки з яським, браїльським, редовуцьким та кримським православними архієреями, яких некрасівці вважали єретиками. Осудливою була наявність у «єпископа» відразу двох жінок. Козаки зненавиділи Анфіма до такої міри, що йому довелося тікати з Добруджі в Чобурчі, проте невдоволені догнали його в дорозі, пограбували й мало не вбили.

У Чобурчах «черниці» народили «єпископу» двох дітей. Звісно, що після такого скандалу Анфіму неможливо було далі залишатися в цьому поселенні, і він повернувся у Вітрянку. У 1756 році він береться за будівництво церкви, проте невдовзі всі гроші вкрали. Кількість його прибічників різко скорочується. Старообрядці дедалі частіше звинувачували його в ересі, висміювали його двоєженство. Дійшло до того, що священники перехрещували та перевірявали віруючих після попів Анфімового поставлення.

У 1756 році чутки про діяльність Анфіма дійшли до Петербурга. Канцлер О.П. Бестужев-Рюмін доручив київському губернаторові зібрати свідчення про діяльність Анфіма за кордоном. У цьому зв'язку київський віце-губернатор І.І. Костюрін відправив за кордон довірених людей, які встановили, що старообрядці Анфіма єпископом більше не визнають і що Анфім служить у Вітрянці. Комітет міністрів став вимагати від закордонних православних архієреїв припинення незаконної діяльності архієрейства. Анфіму вдалося налаштувати проти себе відразу три сили: російський уряд, яського митрополита та некрасівців. До того ж вітрянські старообрядці отримали з Ветки послання, у якому повідомлялось, що Анфім є обманщиком і ніколи законним єпископом не був. Відчуваючи загрозу для життя, він тікає в Чобурчі, проте й там не знаходить підтримки, оскільки населення слободи вимагало від слобідського війта Назара Алексєєва засудження лжеєпископа. Некрасівці зібрали круг, на якому засудили Анфіма і втопили його в Дністрі¹⁷.

Наприкінці XVIII ст. в старообрядців почало закінчуватися миро, отримане від патріарха Йосипа. У 1777 році на Рогоському кладовищі ієреєм Василем Стефановим разом з іншими священниками було зварено нове миро (новов-

ведення старообрядців-попівців було в тому, що вони не мали законних прав на приготування мира, оскільки воно належало винятково архієреям). Цим миром почали перемазувати духовенство, яке переходило від панівної Церкви. Однак не всі старообрядці прийняли новшества рогожців. Проти приготування мира на Стародубщині виступали чернець Троїцького чоловічого монастиря Никодим та настоятель Покровського чоловічого монастиря священноінок Михайло. Вони відправили москвичам послання, у якому, посилаючись на церковні канони, указували на безпідставність вчиненого ними діяння. Незважаючи на справедливість зауважень, рогожці не дослухалися закликів стародубських лідерів. Замість того, аби ліквідувати непорозуміння, вони почали погрожувати Михайлу розривом стосунків, якщо він не надішле в Москву своїх людей за миром.

Щоб запобігти розвитку конфлікту, протидіюючі сторони прийняли рішення зійтися на собор. Таким чином, у 1779 році в Москві на Рогозькому кладовищі відбувся собор, де чернець Никодим, покликаючись на древні церковні правила, успішно довів незаконність звареного мира, водночас рогожці, посилаючись на підтримку інших старовірських центрів, назвали Никодима та Михайла еретиками, які повстали проти перемазання духовенства, котре переходило з панівної Церкви. Вони погрожували Никодиму та Михайлу відлученням від Церкви. Собор закінчився розривом стосунків, унаслідок чого у старообрядстві з'явилося дві нові згоди: перемазанці і калмиківці. На Стародубщині перемазанці закріпилися в Єлеонці, Млинці, Лужках, Добрянці, Митьківці, Чуровичах, Тимошкиному Перевозі, частково в Климові, Клинцях та Казанському жіночому монастирі¹⁸.

Важливо відзначити, що перед тим як прийняти священника панівної Церкви в біглопопівство, старообрядці ретельно перевіряли його кандидатуру, чи не перебував він під заборонаю єпархіального архієрея (вважали невтраченою благодать єпископа панівної Церкви).

З одного боку, на прохання старообрядців, з другого — добровільно, священники панівної Церкви, залишивши свою парафію, переходили в старообрядство. У супроводі довірених осіб, священника, який утік, привозили в один із центрів «для справи», після «прокляття ересей» він міг виконувати треби без права здійснення літургії. Часто в старообрядство переходили священники панівної Церкви, які хотіли покращити особисте фінансове становище¹⁹.

Біглопопівці інколи по десять і більше років чекали на священника для здійснення таїнств. Вони вимушено жили в шлюбі по благословенню батьків без вінчання, а коли в той або інший населений пункт прибував священник, то одночасно вінчалися батьки, хрестилися діти, відспівувалися померлі. Коли окремих населених пунктів відвідував священник, то його мешканці давали про це знати всім старообрядським поселенням округи.

Прийом священників панівної Церкви в старообрядство відбувався шляхом перемазання та прокляття никонівських ересей. На Рогозькому кладовищі перш ніж найнятися на службу в старообрядський приход, священник панівної Церкви мав відвідати його головного попечителя, а вже потім представлявся членам Рогозької попечительської ради, які проводили з кандидатом відповідні бесіди,

перевіряли законність його рукопокладання у священники. Зазвичай рішення ради оголошувалося кандидату за кілька днів. Попечителі вирішували питання, пов'язані з призначенням та переміщенням священнослужителів, проводили їх відбір, здійснювали контроль за їхньою діяльністю, стежили за правильністю використання доходів та розходів, займалися ремонтними та будівельними роботами. Через негідну поведінку попів попечительська рада могла заборонити священника, який провинився, а в разі непокори передавала винного в руки влади. Попечителі зберігали свій вплив навіть після утворення Білокриницької ієрархії²⁰.

У 1820 році лужківці змушені були звернутися по допомогу до настоятеля Лаврентіївського монастиря Симеона, який благословив «справити» для них потрібного попа. У Лужки був відправлений священноінок Іраклій, який після здійснення всеношної та обряду зречення від ересі прийняв священника Івана в старообрядство другим чином.

Після від'їзду Іраклія лужківці почали вимагати від Івана повторного прокляття ересей. Під час здійснення літургії Іван не знав, що робити, оскільки не знав, як здійснювати літургію: на семи (як це робили старообрядці) чи на п'яти (як це робили новообрядці) просторах. Шоста просфора приносилася на честь священних осіб, за якими слідували віруючі, а в лужківців виходило так, що ієрей Іван був першим старообрядським священником цієї згоди. За порадою уставщика було вирішено, що частинку з цієї просфори просто не виймати. Це нововведення в богослужбовій практиці стало характерною рисою лужківців, які посали себе називати таємною ветківською згодою.

Лужківська згода виникла в Росії внаслідок неприйняття старообрядцями метричних книг, які були запроваджені урядом 1818 року. Влада визнавала за старообрядцями право на утримання в себе біглих від панівної Церкви попів, але за умови, що старовіри будуть вести в себе метричні книги. Незважаючи на лояльність з боку влади, далеко не всі старообрядці прийняли це нововведення. Перший протест відбувся в п. Лужки Чернігівської губернії, тому згода й отримала назву «лужковської».

На Іргізі «виправленням» займався звичайний мирянин²¹. Такий підхід не був правильним з точки зору церковних правил, оскільки «іргізькі саморобні попи, самі усвідомлюють свою неправильну участь у справах Церкви, не беруться відправляти божественної літургії для старообрядців, хоча, очевидно, вони й займають посади старообрядських попів; в їхні обов'язки входить: хрещення, поховання, читання очищувальних молитов матері, сповідь, відправа богослужіння-утрені, годин, вечірні, вінчання шлюбом»²². Іргізькі священники нагадували безпопівських наставників, але з більш розширеними повноваженнями.

У Південному Заураллі біглопопівщина домінувала над рештою старообрядських конфесій, але вже наприкінці XVIII — першій половині XIX ст. уралосибірська організація біглопопівщини зазнала загальної еволюції, яка привела до виникнення часовенної згоди²³. За визначенням О.Н. Савицької, часовенні проживали в Далматовському, Шадринському, Шатровському районах Курган-

щини. Водночас в інших районах регіону переважали поморці. Поширеною старообрядських ідей на цій території сприяв Далматовський Успенський монастир, який перетворився у великий центр древнього благочестя²⁴.

До заснування Білокриницької ієрархії таємна ветківська згода носила регіональний характер, проте після заснування ієрархії за кордоном лужківці першими висловили протест Рогозькому кладовищу, не бажаючи приймати нового митрополита. Вони ставили в провину московським лідерам старообрядства те, що Амвросій без згоди вселенського патріарха покинув Константинополь, що Білокриницька митрополія заснована на грошах, що митрополит, який перейшов у старообрядство, був хрещений через обливання, що, зрештою, він є «плодом жидівської ересі»²⁵.

Незважаючи на те, що біглопопвці дедалі більше визнавали авторитет Білокриницької ієрархії, у 1903 році вони організують так званий «вселенський собор» біглопопівців, на який прибули делегати із Саратова, Астрахані, Вольська, Хвалинська, Москви, Нижнього Новгорода, Уралу, Дону, Сибіру. На соборі були присутні 200 делегатів, які вкотре називали Білокриницьку ієрархію брехливою, самозваною, а старообрядців, які переходили від неї, піддавали повторному хрещенню.

Після заснування Білокриницької ієрархії послуги священників-біглопопівців оцінювалися ще дорожче. Наприклад, 6 лютого 1898 року в с. Абашево (можливо, Тульської губернії) піп Максим одночасно здійснив 96 хрестин та 17 вінчань. Треби продовжувалися до пізньої ночі²⁶.

Відомо, що коли останній священник Рогозького кладовища Іван Ястребов визнав духовенство Білокриницької ієрархії, частина парафіян Рогожки почала звертатися за виконанням духовних потреб у м. Тулу, до священника Павла. Розрив з неокружниками (бухарівцями) породив в с. Коломенському Московської губернії біглопопівську чиминську молільню (від прізвища селянина Чимина). У 1881 році вона налічувала лише 40 родин біглопопівців, які проживали в с. Коломенському, д. Садовій та Ногатино. По суті, між бухарівцями та чиминцями ніякої різниці у віровченні не було, але між обома групами віруючих існувала непримиренна ворожнеча²⁷.

Єпископат Руської Давньоправославної Церкви бере свій початок від двох ієрархів Російської Православної Церкви, що перейшли в біглопопівську згоду в 1923 і 1929 роках. Засновниками цієї Церкви прийнято вважати архієпископа Саратовського та Петровського Миколу (Позднева) та єпископа Урало-Сибірського Стефана (Розторгуєва). У СРСР ця церква була надзвичайно малою. Її громади в основному розміщувалися на південному-заході РСФСР та Поволжі.

Отже, після розколу Російської Церкви, з огляду на дотримання церковної дисципліни, на боці старообрядців не виявилось жодного єпископа, хоча відкрите співчуття прибічникам церковної старовини висловило кілька архієреїв північних регіонів країни. Симпатизуючий старообрядцям єпископ Павло Коломенський загинув. Найактивніші пошуки єпископів, які хотіли перейти на бік старовірів, припадають на 20–50-ті роки XVIII ст., причому попівців активно

підтримують поморці. Поряд з невдалими спробами (єпископ Єпіфаній, самозваний єпископ Анфіноген, єпископ Анфім), у старообрядців виявилися й успіхи. Некрасівські козаки (за сприяння кримського хана та турецького султана) добилися цілком законного рукопокладання архієрея, якого через особисті амбіції зберегти не вдалося, що й спричинило присічення старообрядської ієрархії та продовження прийому біглого від панівної Церкви священства.

Приєм біглого духовенства привів до оформлення так званого біглопопівства, яке в процесі еволюції отримало умовний поділ на толки. У 1830 році державна влада провела вже офіційний поділ старообрядців на напрямки.

Невдала спроба прийому в старообрядське середовище єпископа Єпіфанія спричинила ретельнішу перевірку духовенства панівної Церкви, яке бажало перейти в старообрядство. За посередництвом своїх агентів біглопопівці перевіряли біографічні дані кандидата, потім доставляли його в один із центрів біглопопівщини для «виправи», тобто зречення від «ніконівських ересей» та миропомазання. Основними центрами, де виправка здійснювалася, були Ветка, Стародубщина, Іргіз та Рогозьке кладовище.

Нові пошуки єпископів відновилися наприкінці XVIII ст., а причиною тому було закінчення мира, яким користувалися старообрядці з часу патріарха Йосипа. Обрядові суперечки навколо приготування мира привели до першого відкритого переходу кількох старообрядців Стародубщини в офіційне православ'я на правах єдиновір'я. Нами встановлено, що через малу кількість біглого духовенства в кінці XVIII — першій половині XIX ст. урало-сибірська організація біглопопівщини значно еволюціонувала, що привело до виникнення часовенної згоди.

Після заснування Білокриницької ієрархії частина попівщини не визнавала авторитету духовенства білокриницького рукопокладання. Вона звинувачувала митрополита Амвросія в неканонічному хрещенні, його незаконному від'їзді з Константинопольської патріархії тощо. Проте після заснування Білокриницької ієрархії кількість біглого священства в Росії різко скорочується, а їхні послуги стали оцінюватися ще дорожче. Ці фактори сприяли ще значнішому переходу старообрядців у Білокриницьку ієрархію. Лише в 1923 році біглопопівці зуміли заснувати єпископат своєї Церкви, засновником якого прийнято вважати саратовського архієпископа Миколу (Позднева), який перейшов до них з Російської Православної Церкви.

---

¹ Мельников-Печерский П.И. Письма о расколе // Собрание сочинений: в 6 т. — М., 1963. — Т. 6. — С. 219.

² Катунский А. Старообрядчество. — М., 1972. — С. 53.

³ Мельников-Печерский П.И. Письма о расколе // Собрание сочинений: в 6 т. — М., 1963. — Т. 6. — С. 217.

⁴ Катунский А. Старообрядчество. — М., 1972. — С. 30.

- ⁵ Мельников П. Исторические очерки поповщины. — М., 1864. — Ч. 1. — С. 23.
- ⁶ Бубнов Н.Ю. Старообрядческая книга в России во второй половине XVII в. Источники, типы и эволюция. — СПб., 1995. — С. 53.
- ⁷ Кантерев Н.Ф. Патриарх Никон и царь Алексей Михайлович. — М., 1996. — Т. 1. — С. 340.
- ⁸ Бубнов Н.Ю. Старообрядческая книга в России во второй половине XVII в. Источники, типы и эволюция. — СПб., 1995. — С. 73.
- ⁹ Зеньковский С.А. Русское старообрядчество. Духовные движения семнадцатого века. — М., 2009. — Т. 1. — С. 333.
- ¹⁰ Мельников П. Исторические очерки поповщины. — М., 1864. — Ч. 1. — С. 123.
- ¹¹ Мельников П. Исторические очерки поповщины. — М., 1864. — Ч. 1. — С. 147.
- ¹² Мельников П. Исторические очерки поповщины. — М., 1864. — Ч. 1. — С. 230.
- ¹³ Мельников П. Исторические очерки поповщины. — М., 1864. — Ч. 1. — С. 230.
- ¹⁴ Мельников П. Исторические очерки поповщины. — М., 1864. — Ч. 1. — С. 166.
- ¹⁵ Мельников П. Исторические очерки поповщины. — М., 1864. — Ч. 1. — С. 205.
- ¹⁶ Мельников П. Исторические очерки поповщины. — М., 1864. — Ч. 1. — С. 231.
- ¹⁷ Мельников П. Исторические очерки поповщины. — М., 1864. — Ч. 1. — С. 249.
- ¹⁸ Доброгаев М. Состояние стародубского раскола в 60-х и 70-х годах XVIII столетия // Черниговские епархиальные ведомости. — Чернигов, 1889. — № 12. — С. 309.
- ¹⁹ К характеристике раскольнических беглых попов // Церковный вестник. — СПб., 1890. — № 10. — С. 187.
- ²⁰ Перекрестов Р.И. Заметки о попечителях клинцовских храмов и монастырей // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 2000. — С. 197.
- ²¹ Попов Н. Опыт исследования: что такое современное старообрядчество в России? (Приложение) Окружное послание поповщины. — М., 1866. — С. 74.
- ²² Попов Н. Опыт исследования: что такое современное старообрядчество в России? (Приложение) Окружное послание поповщины. — М., 1866. — С. 74.
- ²³ Савицкая О.Н. Старообрядчество Южного Зауралья в XIX в. // Мир старообрядчества. Живые традиции: результаты и перспективы комплексных исследований русского старообрядчества // Сборник научных трудов / Отв. ред. И.В. Поздеева. — М., 1998. — Вып. 4. — С. 294.
- ²⁴ Перевалов В.А. Современное состояние старообрядчества г. Шадринска и его книжно-рукописной традиции (по материалам археографической экспедиции УрГУ в 1977–1995 гг.) // Мир старообрядчества. Живые традиции: результаты и перспективы комплексных исследований русского старообрядчества // Сборник научных трудов / Отв. ред. И.В. Поздеева. — М., 1998. — Вып. 4. — С. 301.
- ²⁵ Попов Н. Опыт исследования: что такое современное старообрядчество в России? (Приложение) Окружное послание поповщины. — М., 1866. — С. 73.
- ²⁶ Попов К. Из мира старообрядцев // Церковный вестник. — СПб., 1898. — № 37. — С. 1259.
- ²⁷ Обозрение по расколу // Церковный вестник. — СПб., 1881. — № 44. — С. 6.